

Гончаренко Алла Миколаївна,

доцент кафедри методики та психології
дошкільної і початкової освіти Інституту
післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса
Грінченка, кандидат педагогічних наук
goncharenko08@bigmir.net
067-299-24-56

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається вплив системи міжособистісних взаємин у сім'ї на формування у дитини способу взаємодії з ровесниками.

Ключові слова: спілкування, гуманістична спрямованість спілкування, діти старшого дошкільного віку, сім'я.

Актуальність дослідження зумовлюється динамічними перетвореннями у соціально-економічній сфері держави, змінами в освітніх пріоритетах, гуманізацією та демократизацією освітнього процесу, посиленням уваги до особистості як активного суб'єкта життєтворення. Закон України «Про дошкільну освіту» та Базовий компонент дошкільної освіти в Україні проголосили пріоритетом морально-духовний розвиток особистості [7]. Інтерес до процесу становлення взаємин дітей пояснюється визнанням дошкільного дитинства періодом фактичного становлення особистості, коли закладаються основи її соціальної, моральної спрямованості. Так, Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» розглядає соціальну компетентність дітей дошкільного віку як готовність та вміння обирати, варіювати продуктивну мовленнєву взаємодію з ровесниками, що й спричинило вибір напрямку нашого дослідження [2].

Сім'я порівняно з будь-яким іншим соціальним інститутом має максимальні можливості для поступового залучення зростаючої особистості до світу соціальних цінностей і є на всіх етапах життя людини найважливішим компонентом мікросередовища [8]. Саме тому в сучасних процесах модернізації дошкільної освіти сім'я розглядається як особливий родинний соціум, здатний суттєво впливати на життєву компетентність малюка, зокрема – у побудові взаємин з ровесниками.

У психолого-педагогічній літературі особлива увага надається спілкуванню як фактору особистісного становлення, що перетворює новонародженого індивіда на повноцінного представника людського роду. Цей аспект визначався як провідний у дослідженнях Д. Б. Ельконіна, О. Л. Кононко, Є. В. Суботського, С. Г. Якобсон. Глибоко та ґрунтовно вивчалися М. І. Лісіною проблеми побудови взаємин на фоні спілкування та пізнання дітьми один одного, Л. І. Галігузовою та О. О. Смирновою – вплив соціального досвіду на взаємодію дітей дошкільного віку, А. Г. Рузькою – становлення ціннісного ставлення до однолітка [3]. В. В. Абраменкова простежувала аспект впливу статевого диференціювання на становлення міжособистісних взаємин у ранньому онтогенезі [1, 7]. Проблеми взаєморозуміння в родині та спрямованість педагогічних впливів батьків є предметом педагогічних досліджень В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. [10]. Таким чином, проблема спілкування знайшла відображення в багатьох дослідженнях і розглядалася в різних площинах. Проблема становлення особистості захоплювала не лише науковців-дослідників, а й педагогів-практиків. Інтерес до неї виявляв і Б. Грінченко, досліджуючи духовне зростання дитини в тому соціумі, де вона постійно перебуває. Це знайшло відбиток як у його педагогічній діяльності, так і в літературній творчості, що має яскраво виражене гуманістичне спрямування і засвідчує глибоке знання дійсності, вміння заглиблюватись у соціальні процеси, розкривати провідні тенденції, а також відтворювати діалектику взаємин особистості й суспільства [5]. Інтерес до вивчення становлення мовленнєвих взаємин пояснюється тим, що спілкування розглядається як

органічний складник будь-якої продуктивної діяльності (ігрової, трудової, навчальної), оскільки обслуговує кожну з них, проте може виокремлюватися й у самостійну діяльність. Людські взаємини формуються саме на фоні спілкування, як результат мовленнєвої взаємодії а гуманізація спілкування прямо пропорційна гуманізації взаємин.

Проте достатньої розробленості не набули аспекти визначення факторів, які впливають на побудову дитиною мовленнєвої взаємодії з ровесниками. Маємо на меті висвітлити ступінь впливу сім'ї на характер взаємодії дитини з ровесниками. Означену мету розглядаємо в контексті створення сприятливого психологічного клімату в родині, де постійно культивуються позитивні взаємини партнерів з орієнтацією на своєрідність кожного. Взаємини в кожній окремій сім'ї мають своє неповторне забарвлення, колорит, акценти, що сприймаються дитиною як незмінні та єдині.

Покладаючись на те, що у старшому дошкільному віці триває розвиток самосвідомості, статевого самовизначення, вважаємо, що основи закладаються найближчим оточенням, яке різнопланово формує і розвиває особистість. На цій основі та на фоні спілкування виникають і розвиваються взаємини, що впливають на визначення місця й ролі кожної дитини в угрупованні однолітків. Дослідження взаємин дітей та визначення чинників, що на них впливають, проводилося у дошкільних навчальних закладах, де експериментальну групу становили 112 дошкільників віком 6-7 років, 228 вихователів, 88 батьків.

Особливості системи суспільного дошкільного виховання зумовили те, що основну частину неспання діти перебувають у товаристві однолітків. Контактуючи з ними, дошкільник набуває досвіду побудови взаємин з людьми. Предметом діяльності спілкування щоразу виступають ті якості й властивості партнера, які особливо яскраво проявляються у взаємодії, і, відображаючись у свідомості дитини, вони складають образ іншої людини та стають продуктом спілкування. Спостереження засвідчують, що старші дошкільники надають перевагу ровесникам, які задовольняють їхню потребу в доброзичливій увазі. Особистісно-орієнтована позиція психології та педагогіки щодо розвитку

взаємин не можуть вважатися досконалими та ефективними без урахування специфіки статі. Сутність статевого диференціювання у психології заснована на статевої самосвідомості і ціннісних орієнтирах статево-рольових позицій особистості [1, 6]. Ця обставина набуває значущості лише за умови, що особистість буде включена у діяльність з партнерами різних статевих груп та різних рівнів прихильності.

Донедавна програми виховання та навчання дітей дошкільного віку були недостатньо уважні до ознак статі при визначенні стратегічних напрямів та системи педагогічних впливів. Цьому слугували тривалі за часом тенденції нівелювання у суспільстві, узагальнюючи які, подаємо їх у такому формулюванні: багаторічна занедбаність у суспільстві проблеми виховання особистості як представника певної статі; низький рівень культури статевої свідомості; тривала відсутність поруч із жінкою уважного, турботливого чоловіка, який би спонукав її до проявів жіночності; наявність кризових та неповних сімей, що вселило в жінку зневагу до чоловіка; визнання вигаданої переваги жінки над чоловіком як такої, що наділена від природи дітородною функцією; підкреслення жінкою власних позицій прикладами фольклору та художніх творів; неблагополуччя власної родини, відсутність постійного позитивного прикладу взаємин чоловіка і жінки; відсутність системи статевої просвіти.

Вплив родини на малюка має широкий діапазон: різностатева характеристика, наявність різноманітних соціальних ролей, кількоступеневий склад. У ході дослідження з'ясувалося, що переважають сім'ї, які мають єдину дитину чоловічої статі; в сім'ях, де першою була дівчинка, удвічі частіше з'являється друга дитина; у чверті сімей є бабуса. Саме батьки найкраще знають свою дитину, найтонше її відчують, мають змогу і повинні враховувати індивідуальні особливості, її психічні та емоційні стани. Спілкування з мамою є для дитини основною моделлю, за якою вибудовуються взаємини з оточуючими. Недостатньою виявляється частота спілкування з татом, що пояснюється домінуванням таких обставин: наявність неповних

сімей, більша, порівняно з мамою, зайнятість професійною діяльністю; відсутність або не співпадіння інтересів батька і дитини.

У родині наявні різні стилі спілкування, де виразно домінує авторитарний стиль (75 %). Серед чинників впливу на дитину для більшості батьків основними є вербальні прийоми (заохочення, осуд, пояснення), друге місце посідають матеріальні стимули, третє – фізичні впливи. Окремо відмічаємо, що 15 % батьків не приховують факт застосування фізичних покарань. Відмова від спілкування займає останнє місце серед чинників впливу.

З'ясовано, що ставлення до дівчаток є розважливішим, це виражається у намаганні пояснити, що саме стало причиною і яким є результат негативного вчинку, що допоможе дитині розібратися в теперішньому і мати досвід для побудови майбутнього спілкування. Також батьки заохочують дітей «зчитувати» внутрішні стани партнерів по спілкуванню, пов'язуючи їх з власною поведінкою, словами. Проте саме дівчатка одержують більше негативних словесних характеристик від батьків. На хлопчиків батьки впливають, беручи з багатого словникового арсеналу два варіанти: узагальнена негативна характеристика, образливі прізвиська, вкрай рідко пояснюють та аналізують негативні наслідки вчинків.

Незаперечний вплив сім'ї на зростаючу особистість не обмежується особами батьків. Інколи наявність у сім'ї старших братів чи сестер виявляється більш значущим і сильним фактором у засвоєнні статевих ролей порівняно з батьками. Встановлено також, що такі діти ефективніше вміють будувати взаємини з оточуючими: легко йдуть на контакт, пристають на пропозицію інших дітей щодо зміни характеру чи змісту спілкування, діляться іграшками, солодощами тощо.

Хоч батьки і виступають центральним фігурами родинної педагогіки, та реальна розстановка сил у сучасній родині не зменшує ролі бабусі (дідуса), а інколи й висуває її на перший план. Таким чином, можемо говорити про триступеневу вікову структуру родини, яка має соціально-психологічну характеристику і становить значний відсоток від загальної кількості

досліджуваних родин. Бабуся податливіша у взаєминах з онуками, глибше вникає у їхні проблеми, намагаючись нічим не порушити радість спілкування, насолоджуючись ним. Підкреслюємо винятковість такого могутнього педагогічного впливу, що несе в собі великий етнопедагогічний зміст. Ухил в доброту вносить, на думку батьків, деякі труднощі в процес виховання (надлишок м'якості, пестошів, відсутність вимогливості в орієнтації на підготовку до шкільного навчання), та, розв'язуючи проблеми дошкільного буття, знаходить жвавий вдячний відгук у дитячому серці.

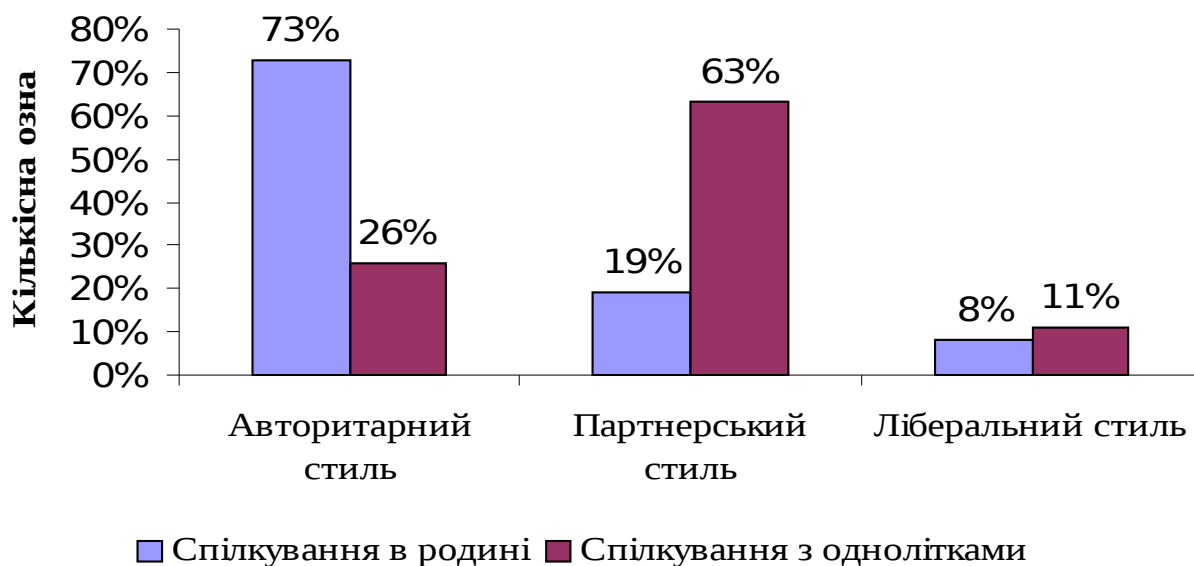
З'ясувалося, що діти тих родин, які складаються з трьох поколінь, краще оволодівають комунікативними вміннями, легше вступають у контакт з оточенням. Це пояснюється тим, що дитина в умовах сім'ї не залишається на самоті, а весь час перебуває у взаємодії з іншими членами родини. Представники старшого покоління мають більше вільного часу, аніж батьки, для спілкування з дитиною. У процесі такого спілкування і розвиваються комунікативні вміння. Саме діти з таких сімей мали зразки партнерського або ліберального стилів спілкування.

Для з'ясування впливовості стилів спілкування в родині на взаємини дошкільника з ровесниками ми вдалися до спостережень за контактами дітей в умовах дитячої групи. Узагальнивши здобуті матеріали, ми порівняли їх з отриманими результатами дослідження стилів спілкування в сім'ї (рис. 1).

Дослідження показало, що при контактуванні з однолітками діти не повністю копіюють той стиль спілкування, який утвердився в сім'ї, видозмінюючи його залежно від інтересу, процесу спільної діяльності. Так, у контактах старших дошкільників превалює *партнерський* стиль. Узгодженість дій, взаємна поступливість, спільна радість від процесу і результату спілкування сприяє партнерським взаєминам, проявам механізму контролю і саморегуляції, застосуванню різноманітних невербальних і вербальних засобів комунікативної активності. Домінування партнерського стилю в дитячому колективі пояснюється природною схильністю дітей дошкільного віку до спільної взаємодії на засадах партнерства. Поза сім'єю на дитину діють інші

чинники впливу, та сім'я залишається першим і досить довго – найавторитетнішим інститутом.

Рис. 1. Порівняльна характеристика стилів спілкування дошкільників у сім'ї та серед однолітків

Ліберальний стиль представлений найменшим відсотком і має низький ступінь вираженості комунікативно-мовленнєвої діяльності. *Авторитаризм* у спілкуванні дошкільників завжди мав негативні наслідки для спільної діяльності й накладав відбиток на взаємини ровесників. Прагнення підкоряти собі інших, диктувати свою волю, нав'язувати власний задум властиве дітям старшого дошкільного віку в 26 % контактів. Невідступність дотримання означеного стилю розглядається як вплив родинного виховання, що сповідує такий у 73 % випадків. У родинному ж колі від авторитаризму дорослих хлопчики страждають у 2,7 разів частіше, ніж дівчатка (за результатами анкетування батьків). На нашу думку, така поведінка хлопчиків серед ровесників пояснюється:

- очікуванням зауважень, дорікань, тиском з боку дорослих, що породжує пригніченість і призводить до зниження комунікативно-мовленнєвих дій;

- вікова пріоритетна орієнтація хлопчиків на спільноту однолітків.

При взаємодії дошкільників у різних видах діяльності виокремлювалися особливості мовленнєвого характеру, які мали відмінності за ознакою статі. Дівчатка вдавалися до прикметників-характеристик, зменшувально-пестливих форм звертання до своїх партнерів не тільки тоді, коли прагнули продемонструвати особливу прихильність, вдячність, захоплення, а й тоді, коли взаємини набували неприємного відтінку: дорікання, обману, відмови, зловтішання. У подібних ситуаціях хлопчики зі всього багатства мовленнєвого впливу надавали перевагу дієсловам, іменникам, не розгортаючи варіативність звертань.

Дівчатка більше зорієнтовані на емоційне спілкування. Крім просодичних засобів, вони вдвічі активніше використовували міміку та дещо частіше, ніж хлопчики, вдавалися до використання дотику. Спостереження підкріплює висновки, що саме дівчатка надають цим проявам особливої ваги, значною мірою підсилюючи слово, стежать за враженням, яке справляють вербальні та невербальні засоби на партнера, фіксують його оцінки і яскравіше та відвертіше виражають прагнення подобатися.

Своєрідна байдужість, поверховість, епізодичність чи необов'язковість використання міміки, пози, жестів, ходи зафіксована у представників сильної статі. У спілкуванні вони послуговуються переважно дієсловами, вигуками, частками, забарвлюють висловлювання інтонаційно. Ймовірніше за все, таке нехтування емоційно-мімічними засобами пояснюється тим, що хлопчики надають перевагу предметному спілкуванню, концентруються на результаті діяльності, тобто на змістовній частині спілкування, а для дівчаток значущим є процес, форма спілкування, емоційний фон, на якому розгортається діяльність. Тому хлопчики не такі чутливі до інтонаційного забарвлення мовлення, близькості перебування партнера, його переживань, дотику до нього,

зосереджуючись більше на дії. Дівчатка ж схильні пильніше приглядатися до деталей, зіставляти їх, частіше виявляють страх, підозру, тривогу за відсутності невербальних засобів, що негативно позначається на їхній упевненості в контактах з однолітком чи дорослим [4].

Наведені якісно-кількісні дані дозволяють зробити такі основні висновки:

- першим і найавторитетнішим соціальним інститутом для дошкільника є родина, де різнопланово формується мовленнєва особистість;
- склад сім'ї, модель мовленнєвої взаємодії її членів накладає відбиток на взаємини дитини з ровесниками, що проявляється у виборі способів і засобів спілкування;
- дівчатка більше зорієнтовані на емоційне спілкування, а хлопчики – на ділове, предметне, що підтверджується фактами активного застосування дівчатками як вербальних, так і невербальних засобів спілкування, яким надають особливого, інколи виняткового значення. Дівчатка уважніші до партнера і адекватно реагують на прояви з його боку. Хлопчики меншою мірою використовують широкий спектр засобів спілкування, більше уваги приділяють змісту, а не формі спілкування;
- залежності від рівня прихильності до однолітка дошкільники диференціюють мовленнєві і немовленнєві засоби спілкування, застосовуючи широкий діапазон від негативно-образливого забарвлення до поблажливого;
- діти здатні прогнозувати реакцію партнера на засоби спілкування.

Отже, теоретичні здобутки дослідження полягають у визначенні одного з найважливіших чинників впливу на характер взаємодії дитини з ровесниками – модель взаємодії у сім'ї. Подальшої наукової розвідки потребують аспекти вікової динаміки побудови мовленнєвої взаємодії дітей раннього та дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абраменкова В. В.* Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 190.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку. – Офіц. вид. – К. : Світич : М-во освіти і науки України, 2008. – 430 с. – (Нормативний документ Міністерства освіти і науки України. Програма).
3. *Галигузова Л. И.* Ступени творчества: от года до семи лет / Л. И. Галигузова, Е. О. Смирнова. – М. : Просвещение, 1992. – 143 с.
4. *Гончаренко А. М.* Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Гончаренко А. М.. – К., 2003. – 22 с.
5. *Гончаренко А. М.* Літературна спадщина Б. Д. Грінченка як чинник виховання особистості у дошкільному дитинстві / А. М. Гончаренко // Мрії, вистраждані життям...» : до 145-ї річниці з дня народження Б. Д. Грінченка : кол. монографія (у двох частинах) : Ч. 1 / В. О. Огнев'юк, Н. М. Гупан, Н. П. Дічек [та ін.]. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – С. 180–187.
6. *Єремєєва В.* Дівчатка і хлопчики в дзеркалах півкуль / В. Єремєєва // Дитячий садок. – 2003. – № 14. – С. 9–10.
7. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук-метод. посіб. / [наук. ред. О. Л. Кононко]. – К. : Ред. журн. «Дошк. виховання», 2003. – 243 с.
8. *Кононко О. Л.* Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / Олена Леонтіївна Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
9. *Лисина М. И.* Проблемы онтогенеза общения / Лисина М. И. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.

10. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. – К. : Веселка, 1998. – 214 с.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

13.00.08 – Дошкільна педагогіка

Гончаренко А. М.

Особенности взаимодействия детей дошкольного возраста.

Кількість бібліографічних посилань – 10.

Гончаренко А. М.

Влияние особенностей семейного общения на построение ребенком речевого взаимодействия с ровесниками

В статье рассматривается влияние системы межличностных отношений в семье на формирование у ребенка способа взаимодействия со сверстниками.

Ключевые слова: общение, гуманистическая направленность общения, дети старшего дошкольного возраста, семья.

Goncharenko A. M.

Influence of family communication features on building a baby voice interaction with peers

Article considers dependence of dialogue in a family from its structure, character of social roles, related communications and influence of such system of interpersonal mutual relations on formation at the child of the relation to coevals.

Keywords: communication, humanistic orientation of communication, senior preschool children, family.